

ЕЗИКЪТ НА СЕЛО ДОГАНХИСАР

Доганхисарският език е част от българските говори – регионална говорима вариативност на българския като южнославянски език, затова носи неговите основни характеристики. Той се отличава със звучност, мекота и изобилие на старинни форми. Въпреки родствената си връзка с източните родопски и тракийски говори, той се откроява със своя индивидуалност. Красотата на изразните форми е ярка, особено в народните песни. Ето няколко примера:

*Моме църноока
тенка и висока,
ни стой срещу мене
изгуряв за тебе,
като лед за йода,
бусилек за роса.
- Ку гуриши, лудо, гори -*

*и я така горя.
Мойта стара майка -
първа ми душманка.
Яс на йода пудам
тя след мене дуда.
Луду да ни видя,
любе да ни срешна.*

Или:

*Дунав тече, мома влече.
Пукрай Дунав йовчяр'паса,
йовчяр'паса ваклу стаду.
Мома му са жалну моли:
-Бре йовчяр'о, бре стадар'о,
извади ме ут бял Дунав,
га са женя са те даря
тен'ка риза купринена
един ягльк и той такъв.*

*- Моме, мъри малка моме,
извадам те ут бял Дунав,
ку ми станеш главеница,
главеница – първу любе.
- Бре йовчяр'о, бре стадар'о,
яс съм пуста главеница.
- Га си, моме, главеница,
айде, моме, ав Марица
да те ядът морски риби.*

Или:

*Съберал Буйдан утберал
върт' кату нега юнаци.
Та че ги Буйдан ублече*

*та че ги Буйдан оружи
и ми ги Буйдан заведе
на ная Буйдан планина.*

.....

Езикът в народните песни е подобен на езика, характерен за българското народно творчество. Село Доганхисар отстои само на 23 км от брега на Бяло море и на 60 км от брега на Мраморно море. Вълните на елинизма и ислямизма са били твърде силни. Въпреки това, доганхисарци запазват говора си.

За първи път внимание върху доганхисарския говор обръща Хр. Попконстантинов в книгата си „Петко войвода – бранител на родопските българи до 1879 година”. За да подкрепи родството на доганхисарския език с централно-родопските говори, той представя доганхисарската песен „Бушначка девойка” като я сравнява с родопската песен „Сева е майка главила”. За съжаление, цитираната доганхисарска песен не е автентична. В нея са вмъкнати книжовни форми и акценти присъщи на смолянските говори.

Подробни изследвания по-късно провежда бележитият културен родопски деец – Стою Н. Шишков. През 1907 г. той публикува последователно четири статии в сп. „Родопски напредък” (кн. 11,111,4,6). Авторът, както сам признава, не е посещавал Доганхисар. Езиковият материал е събран от представители на доганхисарската революционна емиграция по това време в гр. Пловдив и от дядо Георги Калоянов, баща на доганхисарския революционер Стоян Калоянов. Проведени са значителни изследвания върху фонетиката и морфологията на езика, но въпреки това съществуват празнини и непрецизирани елементи. Това се дължи на факта, че авторът не е контактувал с компактна маса доганхисарци в ежедневието,

а с хора, които малко или много са се откъснали от езиковата си среда и са претърпели други езикови влияния. Подходът на автора във фонетично и морфологично отношение понякога допуска механично пренасяне на факти. Така, за пример се дава глагола *пода* (отивам) и се спряга във всички времена като глагол от първо спрежение. Всъщност глаголет *пода* трябва да се преценя като производен от глагола **пудам**. В ежедневието *пода* се използва само в бъдеще време и то като глагол от второ спрежение: с а п о д а, с а п о д и ш, с а п о д и, с а п о д и м, с а п о д и т е, с а п о д а т. В повелително наклонение формите му са: под' (отивай), под'те (отивайте) и т. н.

През 1935 г. излизат от печат две значителни публикации: ”Принос към изучаване на българските говори в Източна и Западна Тракия” от проф. Ст. Младенов и „Езикът на тракийските българи” от Хр. Кодов. (Бит и език на тракийските и малоазийските българи”, ч. 2, Трак. Сборник, кн. 4, С., 1935). И в двата научни труда доганхисарският говор се разглежда като неотделима част от общото цяло на тракийските говори с присъщите му синтактични и морфологични признаци. В изследванията не се откроява самобитността на доганхисарския говор, което не е било цел на авторите.

Макар и малки, са налице някои пропуски.

В сборника „Петко войвода” (Трак.н.и-т, С.,1954) езикът на с. Доганхисар се включва в групата на рупските говори. С. Стойков в „Българска диалектология” С., 1968 (причислява Гръцка Тракия (следователно и с. Доганхисар, Б.А.) към източните рупски говори.

Независимо от сходствата с рупските говори, езикът на с. Доганхисар има свой облик, който се откроява твърде ярко в сравнение с говора на съседните му села. Езиковите промени в историческото развитие са протекли по същите принципи,

както за общобългарския език. Това показва, че макар и покрайнина на българския етнос, при твърде бурна и трагична историческа съдба, населението на с. Доганхисар е било тясно свързано с българския народ, отличавайки се с високо народностно съзнание. Целта на изследването е да се представи пълно езиковото богатство на селото чрез автентичен материал. Следва сравнителен преглед на фонетиката и морфологията.

З В У К О В Е

А

Гласната *a* се изговаря ясно при думи с ударение върху нея. Във всички останали случаи се изговаря със звук между *a* и *ъ*, или напълно като *ъ*. Примери: майка, майката, млат (млад), млада, ръка, но ракъта, нога, но нугъта и т.н. Тази особеност в говора е отбелязана в изследванията на Ст. Н. Шишков, Хр. Кодов, Ст. Младенов.

Е

Гласната *e* се изговаря навсякъдеясно, но с по-голяма силавударенасричка. Примери: Дунав т е ч е, мома в л е ч е..., ветер, мене, тебе, пека (пека), но п и ч и н ц а (печеница), -*e* от глаголния корен е редуцирано в -и. Ст. Шишков в т. 9-12 (стр.52), за да подчертае тази особеност на говора неправилно посочва думите: вили, сига, гриблу, усита и др. Доганхисарци използват глагола в е л я (казвам, говоря), но от него производни с редукция на коренната гласна -*e* в -и няма. Думите са: веля, сигя (сега), греблу, усята, краят, а не креат и т.н.

И

Гласната *i* се изговаря както в общобългарските говори и не зависи от ударението. Примери: -Ку гуриш, лудо, гори, и яс така горя..., нити, висок, риби и т.н. Хр. Кодов, пък и Ст.Н.

Шишков отбелязват лабиализация на *и* в *у* и дават пример с думата: жуф (неправилно цитирано, защото доганхисарци казват жув – (жив), жувак, жувал.

О

Във всички случаи на сричка с ударение върху *о*, звукът *о* се изговаря ясно. В неударени срички, с малки изключения, почти винаги *о* се редуцира в *у*. При лични и нарицателни имена *о* се изговаря ясно независимо от ударението. По същия начин се произнася и в частицата за сравнителна степен – по. По отношение на звука *о* в неударена и ударена сричка Ст. Шишков посочва, че се трансформирал в *у*, което не е вярно. Примери: – Моме, цър’оока, тенка и висока ..., роса, но русъта, Петко, Керано, Калино, срико (чичо) и т.н.

У

Тази гласна почти навсякъде, било в ударена или неударена сричка, се произнася еднакво. Само в отделни думи се произнася като *ю* (иу). Примери: – Ку гуриш, лудо, гори..., руба, рудан’, рукам, юнак, юначе, юнец, юница, люл’ка и т.н. Хр.Кодов отбелязва фрикативност в начално *у* и посочва думата в *у* с т а)уста). Такова нещо в доганхисарския език няма. Казва се ясно: уста, устъта, усти, устите. Същият автор установява лабиализация, т.е. промяна на гласните вследствие на влияние на съседни звуци и като пример посочва чошмя, вместо книжовната дума чешма. В Доганхисарския език има завидно разнообразие в тази насока. Думата с пълен член е чушмета, а в мн.ч. съответно – чошми, чушмите. Гласната *е* не присъства в нито един корен. Редукцията на *о* в *у* при промяна на ударението е очевидна.

Ъ

Старобългарският звук *ъ* е в основата на доганхисарския говор. Той участва активно в словосъчетанията. Както споменават горепосочените автори, чисто *а* се произнася само

в ударена сричка. Във всички останали случаи произношението на *a* е нюансирано между *a* и *ъ* до пълно *ъ*. Примери: един доганхисарец от двадесетте години на миналия век ще изговори първите два стиха на народната песен така: – Моме цър’оокъ, тенкъ и високъ ..., или момъ, но при пълнен член – мумътъ, одъ, но удътъ, росъ, но русътъ. В началото и средата на думите *ъ* под ударение се изговаря напълно ясно: ърле (сополи), ърниса (спря да вали дъжд или сняг), кълбу, вързел, бърце, църква, въза и т. н.

Я

Гласната *я* в доганхисарския говор всъщност изразява старобългарското *ъ* и се изговаря независимо от ударението в думата като *я*. Примери: м л я к у, ц я л, я г ъ л, я г л ъ к, п р я п у р е ц, р я п а, д я ц я, м я в (мях), з е м я, з м и я, я т (яд), ядосвам, ятка (ядка) и т.н.

СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ

Думите в доганхисарския език, както и в общобългарските говори, са разпределени в три рода: мъжки, женски и среден. По отношение на пълния и непълния член за единствено и множествено число за отделните родове има характерни особености.

Мъжки род: к у з е л, к у з е л а, к у з е л ъ т, к у з е л е, к у з е л е т у; ол (вол), ола, олът, олве, олвету; кон’, кон’я, кон’ят, кон,ве, кон’вету; гръм (общо дъб), гръма, гръмът, гръмве, гръмвету; разбой, разбоя, разбоят, разбое, разбоету; люде, людету; чуляк, чуляка, чулякът, чуляци, но чуляците; ореж (орех), орежа, оревът, ореве, оревету; но и орши, орште и т.н.

В общи линии, с малки изключения, пълният член за множествено число е – ету.

Женски род: жена, женъта, жени, жените; ръка, ракъта,

ръки, ръките; нога, нугъта, ноги, нугите; ода, удъта, оди, удите; нужинка (умал. краче), нужинката, нужинки, нужинките; сол', сул'та, но и солят; бърчина, бърчината, бърчини, бърчините, но никога бърчинету, както механически е пренесено окончанието в труда на Ст. Н. Шишков.

По правило, с малки изключения, окончанието за множествено число женски род е -те. Освен това, когато ударението се променя в единствено число, гласната върху която пада се произнася като ясно -ъ.

Среден род: дете, детету, дяца, дицата; раму, рамуту, рама, рамата; гумну (харман), гумнуту; егне, егнету, егнета, егнетата, но и ягънци, ягънците; лозе, лузету, лузя, лузята; свине, свинету, свинета, свинетата и т.н.

Пълният член за единствено число е -ту, а за множествено число, с малки изключения – та.

ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА

Прилагателните форми в доганхиарския език не се отличават от останалите тракийски говори и от книжовния език. Разбира се, за отделни прилагателни има характерни разлики. Примери: пьстър кузел, пьсрия кузел, пьсрият кузел, пьсри кузеле, пьсрите кузеле; ж.р. пьсра коза, пьсрата коза, пьсри кози, пьсрите кози; пьсру ере, пьсруту ере, пьсри ерета; бистър врис (извор), бисрия врис, бисрият врис, бисри врисве, бисрите врисве; ж. р. бисра, бисрата, бисри, бисрите; ср.р. бисру, бисруту, бисри, бисрите; църен, цървен, кашоглав (гологлав), длег (дълъг), тенък и т.н.

Сравнителната и превъзходната степен се образуват както във всички български говори с частиците по- и най-. Примери: По-гулям ут батя си. На Гьоргювден' са коли най-убаву егне.

Хр. Кодов отбелязва, че за някои села в Дедеагачко и Гю-

мюрджинско, както и за доганхисарския говор е характерно, че понякога сравнителната степен се образува без частицата по. Висок ут Петка. Малък ут сесра си.

МЕСТОИМЕНЕНИЯ

Лични местоимения

Формите на личните местоимения в доганхисарския език са следните:

именителен падеж		винителен падеж		дателен падеж	
дълга	кратка форма	дълга	кратка форма	сложна	дълга кратка
ед.ч. 1 л.	яс(я)	мене	ме	на мене	мене ми
2 л.	ти	тебе	те	на тебе	тебе ти
3 л.м.р.	той	нега	гу	на нега	нему му
ж.р.	тя	нея	я	на нея	неи и
ср.р.	тва	нега	гу	на нега	нему му
мн.ч. 1 л.	ние	нас	не	на нас	нам ни
2 л.	вие	вас	ве	на вас	вам ви
3 л.	тия	тяв	ги	на тяв	тям им

Примери на употреба: – Яс на ода пудам, тя след м е н е дуда.....извади м е ут бял Дунав ... ку м и станиш главеница... Дадайме в и рабутлива мома. – Са в е чакаме на кръступтя.– Та че г и Буйдан ублече...– Дайте и м ода! Т я мрукая да се върнат.

Общо взето, формите на личните местоимения съвпадат с тези в книжовния език, с изключение на 1 л. ед. ч., 3 л. ед. ч. ср. р., 3 л. мн. ч. и някои от формите на винителен и дателен падеж.

Възвратни местоимения

Хр. Кодов констатира, че възвратното местоимение е изчезнало в тракийските говори. То не се е съхранило и в доганхисарския език. Запазени са само кратките форми на винителен и дателен падеж: *са* и *си*. Примери: – Ударив *са* ав главъта.

- Пишнав *си* пръста.

В ежедневния говор, възвратната форма се изразява и чрез лично местоимение.

Пример: – Сяк да гледа *нега си*.

Показателни местоимения

За доганхисарския език е характерно тройното показателно местоимение:

а) за лица и предмети:

м.р. ед.ч. – тозга, созга, нозга, тоя, соя, ноя

ж.р. – тая, сая, ная

ср.р. – тва, сва, нва

мн.ч., за трите рода: – тез'гя, сез'гя, нез'гя, тея, сея, нея.

Примери: Тозга чувяк е църен. Тезгя жени върят на ода.
Сва дете си играе.

Към показателните местоимения се отнасят още и следните форми.

б) за признаци:

м.р., ж.р., ср.р., ед.ч. мн.ч.

такъв, таква, такво

такви

унакъв, унаква, унакво

унакви

толкав, толква, толкву

толква

солкав, солкава, солкаву

солкави

сакъв, саква, сакво

сакви

уно, уноту

в) за количество:

толку

Притежателни местоимения

Формите на притежателните местоимения са подобни на тези в книжовния език, но са налице значителни разлики:

ед.ч. 1 л. м.р. – мой, моя, моят мн. ч. – мои, моите

кратка форма – ми

ж.р. – моя, мойта

мн.ч. – мои, моите, ми

ср.р.- мою, мойту	мн.ч. – мои, мойте, ми
2 л. м. р. – той (твой), тоя, тоят	мн. ч. – тои, тойте
кратка форма – ти	
ж.р. – тоя, тойта	мн. ч. – тои, тойте, ти
ср.р. – тою, тойту	мн.ч. – тои, тойте, ти
3 л. м. р. – негув, негвия, негвият	мн.ч. – негви, негвите
кратка ф-ма – му	
ж.р. – негва, негвата	мн.ч.- негви, негвите
– неин, нейна нейната	мн.ч.- нейни, нейните,
кратка форма– и	
ср.р. – негву, негвуту	мн.ч. – негви, негвите
мн.ч. 1 л. – наш, нашат, наша, нашта, нашу, нашту, наши, наште, кратка форма – ни	
2 л. – ваш, вашат, ваша, вашта, нашу, нашту, ваши, ваште	
кратка форма– ви	
3 л. м.р.– теин (техен), теиния, теиният, мн.ч. – теини, теините, кратка форма– им	
ж.р. – теина, теинатамн. ч. – теини, теините	
кратка форма – им	
ср.р. – теину, теинуту	мн.ч. – теини, теините
кратка форма – им	

Възвратно притежателно местоимение в доганхисарския език няма. То се изразява чрез съответното лично притежателно местоимение. Пример: Той пукани негвас исесра на госте.

Въпросителни местоимения

Те са много характерни:

а) за лица и предмети:

кой, куя, куе, куи

кутри, кутръ, кутро, кутри

како, шу, щве

б) за признаци:

какъв, каква, какво, какви
колкав, колкава, колкаву, колкави

в) за притежание:

чий, чия, чию, чии

г) за количество:

колку, млузина (мнозина)

В ежедневния говор на доганхисарци се употребяват изразите: козна (кой знае), и комнам (кому на ум).

Примери: – Дали си дойде майка ти? – Козна.

- Комнам са дойде, чи татку са са разбулее.

В първия израз се наблюдава изпадане на -й от въпросителното местоимение кой и окончанието -е от глагола знае, а във втория -гласната -у от въпросителното местоимение в дателен падеж – кому, и -а от предлога на, а гласната -у в думата ум е променена в -а. Употребата на ком' (кому) е твърде честа.

Примери: - Ком' приказваш?

- Ком са даваш тея пари? (На кого ще даваш тези пари?)

Относителни местоимения

Относителните местоимения в доганхисарския език носят белезите на тези в общобългарския език, но със свои характеристики.

а) за лица и предмети:

ед.ч. м.р.ж.р.ср.р. – кутриту, кутрату, кутроту

мн.ч. – кутриту

Тази старинна форма се е запазила в ежедневния говор на старите хора до днешни дни. Това доказва трайността, ревнивото придържане към старата езикова традиция.

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – койту, куюто, куеумн.ч. – куйту

Тази форма е навлязла в по-ново време в говоримата реч.

б) за притежание;

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – чийту, чияту,чиету мн.ч. – чииту.

в) за признаци:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – какъвту, каквъту, каквоту

мн. ч. – каквиту

г) за количество:

колкуту

В ежедневната реч широко са застъпени също винителната и дателната форми от които: куготу и комту (комуто).

Неопределителни местоимения

Употребяват се следните неопределителни местоимения:

а) за лица и предмети:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – някуй, някуя, някуе,нещу

мн.ч. – някуи

б) за признаци:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – някакъв, някаква, някакву

мн.ч. – някакви

в) за количество:

някулку

В ежедневната реч се използват още: койту и да е, какъвту и да е, чийту и да е и т.н.

Отрицателни местоимения

а) за лица и предмети:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – нукуй, нукуя, нукуе,нищу

мн.ч. – нукуи

б) за признаци:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – никакъв, никаква, никакву

мн.ч. – никакви

в(за притежание:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – ничий, ничия, ничие

мн.ч. – ничии

г) за количество:

никулку

От нукуй се употребяват падежните форми на дателен и винителен падеж: нукуму, нукугу.

Обобщителни местоимения

В доганхисарския говор има следните обобщителни местоимения:

а) за лица и предмети:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р.сяк, сяки, но и секи (всеки), сяка, сяку
мн.ч – сички, врът’.

б) за признаци:

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – сякакъв, сякаква, сякакву
мн.ч.– сякакви

б) за количество

ед.ч.м.р.ж.р.ср.р. – сичкия (т), сичка (та), сичку (ту)
мн.ч – сички (те)

Падежни форми: сякуму, сякугу

ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА

Числителните имена имат същите форми както в книжовния език, но с известни различия. Доганхисарци казват: един, една, едно, едни, два (за м.р.), две (за ж. и ср. р.), три, четер’, пет’, шес, седем’, осем’, девет’, десет’, одинайсе, дванайсе, тринайсе, четер’найсе, ... двайсе, двайсе един, (една, едно), трийсе, четер’ийсе, педесе, сто, четер’стотин, пет’стотин, шестотин, седем’стотин, осем’стотин, девет’стотин, иляда, две иляди и т.н.

Интересно е да се отбележи, че до 1920 г. имало стари хора, които извършвали броенето от 20 нагоре на турски език.

Числителни редни са: първи, първия, първият, първа, първата, първу, мн.ч. за трите рода – първи, първите; втор,

втори, вторият, втора, втората, втору, вторуту, мн.ч. за трите рода – втори, вторите; трет (трети), третия, третият, трета, третата, трету, третуту, мн.ч. трети (те); четвърти и т.н.

В доганхисарския език има още следните характерни форми: дуица (двоица), триица, читор'ца, петима и т. н., както в книжовния език.

Употребяват се още следните умалителни числителни: едничък, едничка, еднинка, едничку, еднички, еднинки; двечки, двен'ки, дваинка, трин'ки.

ПРЕДЛОЗИ

Предлозите в доганхисарски език са подобни на тези от общобългарските говори, но в някои случаи са с характерни белези: бес (без), ав (в, във), въз, въру (върху), ду (до), за, узат'зад), зат' (зад), кату (като), из, край, към, между, на, над, пуд (под), накрай, пукрай, насар'дя (посред), окулу, усвен, ут (от), утсам, утгатак, пу (по), слет (след), през, при, спурет (срешу), а с (с, със), у, напреш (отпред), упреш (пред).

Пример: Любе му спурет стуеше, милна му китка виеше.

НАРЕЧИЯ

Съгласно класификацията, възприета в книжовния език, доганхисарските наречия се разпределят в следните групи:

Наречие за място

а) Показателни: тува (тука), там, насам, натам, натагк,уттува)оттука), утг'ам, утсам, утгатак, утвъде, дутува (дотука).

б) Въпросителни: къде, накъде, уткъде, утде, дукъде, закъде.

в) Относителни: къдету, накъдету, уткъдету, утдету, дукъдету.

г) Неопределителни: някъде, нейде, еди-къде, утнякъде, дунякъде.

д) Отрицателни: никъде, нийде, наникъде, утникъде.

е) Обобщителни: сякъде, утсякъде, насякъде, къде и да е, накъдету и да е.

ж) Обстоятелствени: въру (върху), долу, делеку, делече, бръшку, пулека, лека-пулека, наизврат', (наопаки), утляву, ут-дясну, подзима (наесен), пурлет' (напролет), навънка, нътре, вътре, навътре, назат' и т.н.

Наречие за време

Наречията за време са както в общобългарските говори с нюансите на доганхисарския диалект: неска (днес), утре, заутришник (вдругиден), сноща, рану, зарана, късну, лани, по-лани, дугудина, чера (вчера), дувечера, нъще, дене, лете, пред' (преди много време), сетне, удеве, дукуга, уткуга.

Местоименни наречия за време:

а) показателни: ся (съкр. на сигя – сега), дусигя, утсигя, тугая, дутугая, уттугая, засигя;

б) въпросителни: куга, дукуга, уткуга, закуга;

в) относителни: кугату, дукугату, уткугату, дурде, га (шом), уткъкту;

г) неопределителни: някуга, пунякуга, еди -куга си;

д) отрицателни: никуга

е) обобщителни: сякуга, винаги, куга да е;

Наречия за начин

Тази група обхваща голям брой наречия образувани от прилагателни, глаголи и съществителни: бръшку (бързо), силма, тичешком, срамну, убаву, добре, лошу и т. н.

Местоименни наречия за начин:

а) показателни: сака (така), така, инак;

б) въпросителни: кък;

в) относителни: къкту, откъкту;

г) неопределителни: някак, някак си;

д) отрицателни: никак;

е) обошителни: колкуту и да е;

5. Наречия за причина и цел

Тази група наречия както и в книжовния език са почти местоименни.

а) показателни: затова, зарад' тва, тугая, и така;

б) въпросителни: защу' от', за како;

в) относителни: защото, пунеже;

г) неопределителни: за нещю, еди за како;

д) отрицателни: за нищю;

е) обобщителни: за както и да е;

6. Наречия за логически обстоятелства

Употребяват се следните наречия:

а) за категоричност: сигурну, саму;

б) за привидност: кумай, уж;

в) за предположение: навярну;

г) за уточняване: главну, същю, пак, тъкму, наистина, утнову и т. н.

д) за твърдение: да, ами, ам';

е) за отрицание: ни, ми;

ж) за питане: дали, дал';

з) за желание: дано.

СЪЮЗИ

В доганхисарския език се употребяват следните съюзи: и, та, та че, чи (че), или, а, ала, ами, но, пък, саму, зарад' тва, затва, така чи, дету, къдету, мадем (щом), накъдету, уткъдету, утдету, га (когато), кугату, дукугату, уткугату, уткъкту, дукату, дурде, дурдету, кату, слет кату, преди да, къкту, бес да, къкту и да, колкуту, дуколкуту, утколкуту, задету, та да, затва чи, ку) ако (саму да, макар да и т.н.

Примери: Та че ги Буйдан ублече, та че ги Буйдан оружи.

– Ку горищ, лудо, гори, и яс така горя.

- Извади ме ут бял Дунав, га са женя са те даря тенка риза купринена.

МЕЖДУМЕТИЯ

Междуметията в доганхисарския говор са общоупотребяемите в българския език, с някои индивидуални различия.

Възклицателни: оо, ох, олеле, ех, ей, тю, тюх, аман, ааа, иии, иху-ху, ох ярапин, брей, бре, ивъх, мър', гиди, ай-ай.

Подбудителни: със! (млъкни), дий, айде, чош и др.

ЧАСТИЦИ

Частичите също имат важно място в доганхисарския език. В ежедневието се употребяват следните: а бе, бе, ли, я, ни, зер', ем, пу, са)ще), ма,а,по, най.

ГЛАГОЛ

Село Доганхисар, през многовековната история на България, е било покрайнина на държавата, където са се развивали бурни исторически събития. Влиянието на патриаршията и византизма чрез официалната византийска власт в Цариград е било твърде осезаемо. След падането на Балканския полуостров под турска власт, този натиск става още по-силен. Независимо от политическия и духовния гнет, езикът на селото запазва чистотата си. Езиковите изменения са в границите на закономерните промени, случващи се в общобългарския език. Това показва, че принадлежността към българския народ е била здраво споена. Тази крепка връзка обяснява съхранението на езика. Глаголните форми към средата на деветнадесети век са такива, каквито са и през 1923 година, не-

зависимо от влиянието на книжовния език след 1860 г., когато в селото се открива училище. Съгласно класификацията в граматиката на съвременния български език съществуват три спрежения. Има известни нюанси в окончанията при някои времена. Акцентът е поставен точно на тези различия, защото те не са отчетени като самобитен елемент на доганхисарския говор от изследователите на езика.

Сегашно време

Формите му са подчинени на закономерностите в книжовния език.

Първо спрежение

ед.ч. 1 л.	пея	ора	веза	кълва (сека)	
	2 л.	пееш	уреш	везеш	кълвеш
	3 л.	пее	уре	везе	кълве
мн.ч. 1 л.	пеем	урем	везем	кълвем	
	2 л.	пеете	урете	везете	кълвете
	3 л.	пеят	урът	везът	кълвът

При глагола пея спрежението протича според правилото. При глагола ора от 2 л. ед.ч. ударението минава на втората сричка, в резултат на което произношението на -о се променя в -у – характерно за доганхисарския говор. В 3 л. мн.ч. на трите последни глаголи ударението пада на последната сричка и окончанието е -ът. Освен това, както в книжовния език, глаголите от първо спрежение, които завършват в 1 л. ед. ч. на -ка, -га)пека, срига, в останалите лица, пред основната гласна -е променят съгласните -к, -г съответно в -ч, -ж: печеш, срижеш.

Второ спрежение

ед.ч. 1 л.	одя (ходя)	стоя	спъ	бруся	
	2 л.	одиш	стуиш	спиш	брусиш
	3 л.	оди	стуи	спи	бруси

мн.ч.	1л. одим	стуим	спим	брусим
	2л. одите	стуитеспите		брусите
	3л. одят	стуют	спът	брусят

Глаголите от второ спрежение се спрягат по правилата на книжовния език, но с характерната особеност за доганхисарския говор, която се проявява при глаголите стоя и спъ.

Трето спрежение

ед.ч.	1л. рукам	чувам	истурям
	2л. рукаш	чуваш	истуряш
	3л. рука	чува	истуря
мн.ч.	1л. рукаме	чуваме	истуряме
	2л. рукате	чувате	истуряте
	3л. рукат	чуват	истурят

Приведените примери показват, че формите на глаголите от трето спрежение в сегашно време съвпадат с тези на съвременния книжовен език.

Формите на спомагателния глагол съм в сегашно време са: съм, си, е, сме, сте, съ.

Минало свършено време

Формите за минало свършено време в доганхисарския език при образуването си се отклоняват до известна степен от тези в книжовния език и имат следните окончания:

ед.ч.	1л. – в	мн.ч.	- йме
	2л. –		- йте
	3л. –		- я

Първо спрежение

ед.ч.	1л. пяв	урав	везав	кълвав
	2л. пя	ура	веза	кълва
	3л. пя	ура	веза	кълва
мн.ч.	1л. пайме	урайме	везайме	кълвайме
	2л. пайте	урайте	везайте	кълвайте
	3л. пая	урая	везая	кълвая

Само 2 и 3 л.ед. ч. съвпадат с формите на глаголите в съвременния български език. При глагола *о р а* звукът *-о* преминава в *-у* съвсем закономерно поради промяна на ударението.

Второ спрежение

ед.ч.	1л.	одив	стуяв	спав	брусив
	2л.	оди	стуя	спа	бруси
	3л.	оди	стуя	спа	бруси
мн.ч.	1л.	одийме	стуяйме	спайме	брусийме
	2л.	одийте	стуяйте	спайте	брусийте
	3л.	одия	стуяя	спая	брусия

Само при глагола *с т о я* поради преместване на ударението звукът *-о* минава в *-у*.

Трето спрежение

ед.ч.	1л.	рукав	чував	истуририв
	2л.	рука	чува	истуририв
	3л.	рука	чува	истурири
мн.ч.	1л.	рукайме	чувайме	истурийме
	2л.	рукайте	чувайте	истурийте
	3л.	рукая	чувая	истурия

При глагола *истурям* гласната-я в основата преминава в *-и*.

Общо за минало свършено време е характерно окончанието *-в* вместо *-х* за 1 л. ед. ч. Ст. Н. Шишков, Хр. Кодов и проф. Ст. Младенов описват това окончание като *-ф*. В доганхисарския говор не се наблюдава потъмняване на съгласната *в* и тя се произнася ясно *-в*. В 1 и 2 л. мн. ч. се произнася *-й* вместо *-х*, а в 3 л. мн.ч. окончанието е *-я* без съединителната съгласна *-х*.

Спомагателният глагол *съм* има следните форми в минало свършено време:

ед.ч.	1л.	бяв	мн.ч.	бяме
	2л.	бе (беше)		бяйте
	3л.	бе (беше)		бя

Минало несвършено време

Формите на минало несвършено време се образуват както в книжовния език със следните окончания:

ед.ч.	1л.	-в	мн.ч.	1л.	- йме
	2л.	-ше		2 л.	- йте
	3 л.	- ше		3 л.	- я

Първо спрежение

ед.ч.	1л.	пеев	уряв	везяв	кълвяв
	2л.	пееше	уреше	везеше	кълвеше
	3л.	пееше	уреше	везеше	кълвеше
мн.ч.	1л.	пеейме	уряйме	везяйме	кълвяйме
	2л.	пеейте	уряйте	везяйте	кълвяйте
	3л.	пеея	уряя	везяя	кълвяя

Второ спрежение

ед.ч.	1л.	одев	стуяв	спяв	брусяв
	2л.	одеше	стуеше	спеше	брусеше
	3л.	одеше	стуеше	спеше	брусеше
мн.ч.	1л.	одейме	стуяйме	спяйме	брусяйме
	2л.	одейте	стуяйте	спяйте	брусяйте
	3л.	одея	стуяя	спяя	брусая

Трето спрежение

ед.ч.	1л.	рукав	чував	истуряв
	2л.	рукаше	чуваше	истуряше
	3л.	рукаше	чуваше	истуряше
	1л.	рукайме	чувайме	истуряйме
	2л.	рукайте	чувайте	истуряйте
	3л.	рукая	чувая	истуряя

И тук както при минало свършено време, окончанието за 1 л. ед. ч. е -в, което се добавя към основата на глагола. Формите за 2 и 3 л. ед. ч. са както в книжовния език. В 1 и 2 л. мн.ч. се произнася -й вместо -х, а в 3 л. мн.ч. към основата се прибавя окончанието -я. При някои глаголи в минало несвършено и минало свършено време формите за 1 л. ед. ч. и в трите лица на мн. ч. напълно съвпадат (рукам, чувам). Това явление се наблюдава също в общобългарския говор.

Формите на спомагателния глагол съм в 1 л. ед.ч. и трите лица на множествено число в минало несвършено време както и в книжовния език съвпадат с формите в минало свършено време:

ед.ч.	1л. бях	мн.ч. бяхме
	2л. беше	бяхте
	3л. беше	бях

Другите два спомагателни глагола щъ и нямам образуват минало несвършено време по следния начин:

ед.ч.	1л. щях	мн.ч. щяхме
	2л. щеше	щяхте
	3л. щеше	щях

ед.ч.	1л. нямав	мн.ч. нямайме
	2л. нямаше	нямайте
	3л. нямаше	нямая

МИНАЛО ДЕЙСТВИТЕЛНО СВЪРШЕНО ПРИЧАСТИЕ

В доганхисарския език то се образува по правилото на книжовния език, като към основата на минало свършено време се прибавят наставките: л, ла, лу за единствено число и ли за множествено число.

Примери: пял, пяла, пялу, пяли; урал, урала, уралу, ура-

ли; везал, везала, везалу, везали; одил, одила, одилу, одили; стуюял, стуюяла, стуюялу, стуюяли;

спал, спала, спалу, спали; истуриил, истуриила, истуриилу, истуриили; рукал, рукала, рукалу, рукали; чувал, чувала, чувалу, чували;

Миналото действително причастие от спомагателния глагол съм е:

бил, била, билу, били, а от глаголите щъ и няма, съответно – щял и нямал.

МИНАЛО ДЕЙСТВИТЕЛНО НЕСВЪРШЕНО ПРИЧАСТИЕ

То се образува като към основата на глагола в минало несвършено време се прибавят наставките: -л, -ла, -лу, -ли.

Примери: пеел, пеела, пеелу, пеели; урял, уряла, урялу, уряли; кълвял, кълвяла, кълвялу, кълвяли; одел, одела, оделу, одели; стуюял, стуюяла, стуюялу, стуюяли; спял, спяла, спялу, спяли; рукал, рукала, рукалу, рукали; истурял, истуряла, истурялу, истуряли.

Миналото действително причастие на спомагателните глаголи съм, щъ, няма е еднакво с формите на миналото действително свършено причастие – бил, щял, нямал.

Сложните времена – минало неопределено и минало предварително – се образуват по общите правила на съвременния български език.

Примери: – Одил съм кату гръцки уйник ав Атина, на о. Урла, ав гр. Измир', на фронта до Анкара.

– Бяв избягал ас цялуту си оръжие ут гръцката армия.

БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ

Бъдеще време в доганхисарския говор се образува както в книжовния език. Използва се формата на сегашно време на

спрегаемия глагол, като пред нея се поставя частицата *са* за всички лица в единствено и множествено число. Примери:

ед.ч.	1л.	са пода	са пея	са истурия
	2л.	са подиш	са пееш	са истуриш
	3л.	са поди	са пее	са истури
мн.ч.	1л.	са подим	са пеем	са истурим
	2л.	са подите	са пеете	са истурите
	3л.	са подът	са пеят	са истурят

Употребата на частицата *са* в доганхисарския език е интересно явление. От съседните села, само с. Сачанлъ използва същата частица. Село Тавтажик използва *-ка*, а с. Дервентки. Всъщност трябва да се счита, както отбелязва проф. Ст. Младенов, че *са* е дисимилирана форма от глагола *щъ* за 1 л. ед.ч., тъй като в доганхисарския език *са* застъпени и другите му форми: *щеш*, *щем*, *щете*, *щът*. Тези старинни форми са застъпени особено в народните песни:

Убави гюзел' Стуяне,
Къде щем ягъл да градим?

Спомагателният глагол *съм* има само една форма за бъдеще време: *са съм*, *са си*, *са е*, *са сме*, *са сте*, *са съ*.

Формите на отрицание се изразяват само с глагола *нямам* (безличните му форми: *няма*, *нимой*). Няма да *одя* и т.н. Но *и* – *нимой оди*, *нимой да одиш* (обикновено при повелителна форма).

От сложните форми на бъдеще време широко в ежедневието говор се използва бъдеще време в миналото, образувано от минало несвършено време на глагола *щъ*, съюза *да* и сегашно време от съответния глагол:

Щяв да пода щяйме да подим
Щеше да подиш щяйте да подите
Щеше да поди щяя да подът

ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

То се образува по принципа на книжовния език с тази разлика, че при голяма част от глаголите на първо и второ спрежение, повелителното наклонение се образува от съкратената основа и крайната съгласна почти винаги се изговаря меко.

1 спрежение

Основа на -и, -е:	ор'	вез'	кълви
	ор'те	вез'те	кълвите
Основа на -й:	пей	пий	играй
	пейте	пийте	играйте

2 спрежение

основа на -и, -е:	од' спи	брус'	
	од'те спете	брус'те	
основа на -й:	стой	дой	крой
	стойте	дойте	койте

3 спрежение

основа на -й:	рукай	чувай	истур'
	рукайте	чувайте	истур'те

Приведените примери не дават пълна картина на езиковите форми на повелително наклонение. Разнообразието е твърде голямо. Примери:

отур' – отур'те (отварям), еш' – еш'те (ям), яла – ялате (ела), влез' – влез'те, вър' – вър'те (вървя), виш' – виш'те (виждам), биз' – биз'те (от бизея – бозая), ваб' – ваб'те (от вабя -подканям към себе си овца или коза (и т.н. Ударението при повелително наклонение в доганхисарския език в повечето случаи е на първия слог.

Употребява се също така и сложната форма на повелително наклонение с помощта на частицата да. Примери: да въря, да върим, да пеят и т.н.

Отрицанието се реализира главно с помощта на нимой,

но също така и с отрицанието ми. Примери: нимой рукаш, но също така – ми рукаш!

Минало страдателно причастие

То е застъпено твърде много в доганхисарския говор. Образува се съгласно граматическите правила на съвременния български език чрез прибавяне на наставките: -н, -на, ну, -ни; -т, -та, -ту, -ти. Примери: уран, урана, урану, урани; везан, вазана, везану, везани; брусен, брусена, брусену, брусени; пят, пята, пятау, пятаи; мит, мита, миту, мити; въбит (забит), въбита, въбиту, въбити и т.н.

Има също така причастия, които се употребяват като безлични глаголни форми. Примери: – Видет' ли е? (вижда ли се?); – Чут' ли е? (чува ли се?).

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. ПОПКОНСТАНТИНОВ, Христо () Петко войвода – бранител на родопските българи до 1879 г., (София), 1885
2. КОДОВ, Христо () Езикът на тракийските българи, (София), 1935
3. ШИШКОВ, Стою () сп. Родопски напредък , кн. 11, 111,4,6
4. МЛАДЕНОВ, Стефан () Принос към изучаването на българските говори в Източна и Западна Тракия, (София), 1935, с. 200
5. СТОЙКОВ, Стойко () Българска диалектология, (София), 1968
6. СБОРНИК Петко войвода, Тракийски научен институт, (София), 1954